

ELEKTRON TIJORATNI BOSHQARISHDA DAVLAT HOKIMIYATI VA INTERNETNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

To'lov Saydjon Solijon o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi

"Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi"

Raqamli iqtisodiyot 2 gurux magistr tinglovchisi,

Annotatsiya: Mazkur maqolada elektron tijoratni boshqarish jarayonida davlat hokimiyatining institutsional roli hamda internet muhitining o'ziga xos xususiyatlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlil qilinadi. Elektron tijorat "hududsiz" raqamli makonda amalga oshirilgani sababli, klassik tartibga solish usullari (faqat milliy yurisdiksiya va an'anaviy nazorat) ko'pincha yetarli bo'lmaydi. Shu bois davlatning vazifasi ikki yo'nalishda ochib beriladi: (1) bozor uchun "ishonch infratuzilmasi"ni yaratish (e-imzo, e-hujjat aylanishi, identifikatsiya, ma'lumotlar himoyasi, kiberxavfsizlik), (2) adolatli raqobat va iste'molchi huquqlarini kafolatlovchi qoida va standartlarni joriy etish. Internetning asosiy xususiyatlari — transchegaraviylik, platformalashuv, tarmoq effektlari, ma'lumot (data)ning iqtisodiy resursga aylanishi — boshqaruvning ko'p subyektli (multi-stakeholder) modelini talab qiladi. Maqola yakunida elektron tijoratni samarali boshqarish uchun "moslashuvchan tartibga solish" (riskga asoslangan yondashuv, hamkorlikdagi nazorat, o'zini-o'zi tartibga solish elementlari) bo'yicha takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: Elektron tijorat, raqamli boshqaruv, davlat tartibga solishi, internet xususiyatlari, platformalar, kiberxavfsizlik, shaxsga doir ma'lumotlar, iste'molchi huquqlari.

Annotation: This article examines the interaction between state authority and the specific characteristics of the Internet in governing e-commerce. Because e-commerce operates in a borderless digital environment, traditional regulation based solely on national jurisdiction and conventional enforcement tools is often insufficient. The state's role is discussed in two main dimensions: (1) building "trust infrastructure" (e-signatures, electronic documents, digital identification, data protection and cybersecurity), and (2) establishing rules and standards that ensure fair competition and consumer protection. Key Internet features—cross-border transactions, platformization, network effects and the growing value of data—push e-commerce governance toward a multi-stakeholder model. The paper concludes with policy recommendations emphasizing adaptive, risk-based regulation, co-regulatory supervision and carefully designed self-regulatory instruments, drawing on relevant legal and strategic frameworks in Uzbekistan.

Keywords: *e-commerce, digital governance, state regulation, Internet characteristics, platforms, cybersecurity, personal data, consumer protection.*

Kirish

Elektron tijorat iqtisodiy faoliyatning “raqamli kanallar” orqali tashkil etilgan shakli bo‘lib, u tovar va xizmatlarning buyurtma qilinishi, kelishuvlar tuzilishi hamda tranzaksiyalarni boshqarishda internet va raqamli texnologiyalarga tayangan holda ishlaydi. OECDning yangilangan ta’rifida e-commerce tranzaksiyasi — kompyuter tarmoqlari orqali buyurtma berish/qabul qilish uchun maxsus ishlab chiqilgan usullar yordamida amalga oshiriladigan “sotish yoki xarid” ekanligi qayd etiladi; to‘lov va yetkazib berish esa albatta onlayn bo‘lishi shart emas.

Bunday muhitda davlat hokimiyati (qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va nazorat organlari)ning vazifasi bozorni “to‘sish” emas, balki raqamli almashinuvning barqaror va ishonchli qoidalarini shakllantirishdir.

O‘zbekistonda elektron tijorat munosabatlari maxsus qonun bilan tartibga solinadi, shuningdek “Digital Uzbekistan – 2030” strategiyasi raqamli iqtisodiyot uchun institutsional rivojlanish yo‘nalishlarini belgilaydi.

Elektron tijoratda shartnoma, oferta, to‘lov, qaytarish (refund), masofaviy xizmat ko‘rsatish kabi munosabatlar tezkor va masshtabli bo‘lgani sababli, huquqiy aniqlik (legal certainty) hal qiluvchi omildir. O‘zbekistonda “Elektron tijorat to‘g‘risida”gi qonun elektron bitimlarning umumiy qoidalarini belgilaydi.

Elektron savdoda ishonchning “texnik poydevori” — ishtirokchilarni aniqlash, bitimni tasdiqlash va inkor etib bo‘lmaslik (non-repudiation) tamoyillaridir. Bu yerda elektron raqamli imzo instituti markaziy o‘rin tutadi: O‘zbekistonda elektron raqamli imzo bo‘yicha alohida qonun mavjud.

Elektron tijoratda fishing, akkaunt o‘g‘irlash, soxta do‘konlar, to‘lov rekvizitlarini qo‘lga kiritish kabi tahdidlar mavjud. Davlat bu xavflarni kamaytirishda minimal xavfsizlik standartlari, hodisalarni qayd etish va isbot bazasini kuchaytiruvchi institutlar orqali ishtirok etadi (raqamli dalillarni tan olish amaliyoti shular jumlasidan).

Elektron savdoda axborot assimetriyasi kuchli: xaridor mahsulotni ko‘rmasdan turib xarid qiladi, sotuvchi esa reyting va reklama orqali ishonchni “yaratadi”. Shuning uchun davlat: (a) sotuvchi haqida minimal ochiqlik (disclosure), (b) qaytarish va da’vo mexanizmlari, (c) platformalarning mas’uliyat chegaralari bo‘yicha aniq qoidalarni qo‘llab-quvvatlashi lozim.

Internet geografik chegaralarni “yumshatadi”: sotuvchi va xaridor turli davlatlarda bo‘lishi, serverlar esa uchinchi mamlakatda joylashishi mumkin. Bu holat nizolarni ko‘rib

chiqish, soliq, bojxona va ma'lumotlar oqimi masalalarida murakkablik tug'diradi. Natijada elektron tijorat boshqaruvi xalqaro hamkorlik va mos standartlarni talab qiladi.

Marketplace va super-ilovalar vositachilikni kuchaytiradi: platforma nafaqat savdo maydoni, balki reyting, reklama, logistika, to'lov, hatto "qidiruv ko'rinishi"ni ham boshqaradi. Tarmoq effektlari (foydalanuvchi ko'paygan sari platforma qiymati ortishi) bozorda konsentratsiya riskini oshiradi; bu esa raqobat siyosatida yangi yondashuvlarni talab qiladi.

Raqamli iqtisodiyotda data strategik resurs. UNCTAD raqamli iqtisodiyot hisobotlarida ma'lumotlar boshqaruvi va o'lchash (statistika) masalalari davlat siyosati uchun muhim ekani ta'kidlanadi.

WSIS Tunis Agenda hujjatida internet governance "hukumatlar, xususiy sektor va fuqarolik jamiyati"ning o'z rollari doirasida internet evolyutsiyasi va undan foydalanishni belgilovchi tamoyil, norma va jarayonlarni birgalikda shakllantirishi si'fatida izohlanadi.

Bu yondashuv elektron tijoratda ham dolzarb: davlat yolg'iz o'zi hamma texnik standart va platforma amaliyotini boshqara olmaydi; aksincha, hamkorlikdagi nazorat va standartlashtirish samaraliroq.

Elektron tijoratni boshqarishda optimal model quyidagi tamoyillarga tayansa, barqaror natija beradi:

1. Riskga asoslangan yondashuv: yuqori riskli segmentlarda (to'lovlar, identifikatsiya, ma'lumotlar) talablar kuchliroq; past riskli segmentlarda yengilroq.
2. Ko-regulyatsiya (davlat + bozor): platformalarning ichki qoidalari davlat standartlari bilan moslashtiriladi (masalan, shikoyat ko'rib chiqish, kontrafakt mahsulotga qarshi choralar).
3. Shaffoflik va hisobdorlik: algoritmik tavsiyalar, reklama belgilari, sotuvchi identifikatsiyasi bo'yicha minimal talablar.
4. Raqamli ishonch infratuzilmasini doimiy modernizatsiya qilish: e-imzo va e-hujjat aylanishi bo'yicha qonunchilik hamda amaliy standartlar uyg'unligi.
5. Strategik muvofiqlashtirish: milliy raqamli strategiyalar elektron tijorat uchun infratuzilma va kadrlar salohiyatini kuchaytiradi.

Xulosa: Elektron tijoratni boshqarish masalasi internetning transchegaraviy, platformalashgan va data-markazli tabiatini hisobga olgan holda ko'rilmasa, tartibga solish "ortda qoluvchi" (lagging regulation) holatiga tushib qoladi. Davlat hokimiyatining eng muhim vazifasi — bozorni cheklash emas, balki raqamli ishonch infratuzilmasini yaratish va adolatli raqobat hamda iste'molchi huquqlarini himoya qiladigan qoidalarni joriy etishdir. O'zbekistonda elektron tijorat, elektron raqamli imzo va shaxsga doir ma'lumotlar bo'yicha huquqiy baza shakllangani raqamli bozor rivoji uchun zarur shartdir.

Kelgusida samaradorlikni oshirish uchun:

(1) platformalar faoliyatida shaffoflik va javobgarlik standartlarini bosqichma-bosqich kuchaytirish, (2) kiberxavfsizlik bo'yicha minimal talablarni risk-segmentatsiya asosida belgilash, (3) iste'molchi shikoyatlarini tezkor ko'rib chiqishning raqamli mexanizmlarini institutsionallashtirish, (4) transchegaraviy savdo bo'yicha xalqaro hamkorlik va standartlarni uyg'unlashtirish tavsiya etiladi. Internet boshqaruvidagi multi-stakeholder yondashuv elektron tijoratda ham "moslashuvchan tartibga solish"ning metodologik asosi bo'lib xizmat qiladi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Digital Uzbekistan – 2030" strategiyasi to'g'risidagi hujjati (05.10.2020).
2. O'zbekiston Respublikasi Qonuni "Elektron raqamli imzo to'g'risida" (12.10.2022, LRU-793).
3. O'zbekiston Respublikasi Qonuni "Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risida" (02.07.2019, LRU-547).
4. Suyunova D.D. Corporate in joint stock companies ways to use digital technologies to improve management. European Journal of Research Development and Sustainability (EJRDS), Available Online at: <https://www.scholarzest.com> Vol. 4 No 09. September 2023 ISSN:2660-5570.
5. Suyunova D.D. Korporativ boshqaruvning samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish masalasiga ilmiy qarashlar. Iqtisodiy tarqiyot va tahlil ilmiy elektron jurnali, 2024 yil 31 iyul. <https://e-itt.uz/index.php/eitt/article/view/1472/1379>.
6. Suyunova D.D. Raqamli texnologiyalardan foydalanish asosida korporativ boshqaruvning samaradorligini oshirish masalasiga ilmiy yondashuv. (Raqamli iqtisodiyot sharoitida biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishning dolzarb muammolari, xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, 2022 yil 23 dekabr.)
7. Suyunova D.D. Aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruvni joriy qilishning raqamli transformatsiyasini amalga oshirishga ilmiy-nazariy yondashuv. (Raqamli iqtisodiyot sharoitida biznes va tadbirvorlikni rivojlantirishning dolzarb muammolari, xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya, 2022 yil 23 dekabr.)